ISSN:3030-332X
Impact factor: 9,493
International journal of scientific researchers

INGLIZ VA O‘ZBEK TILLARIDA “QADAH SO‘ZI” NUTQIY JANRINING SEMANTIK MAYDONI

Anorboyeva Mahbubaxon Sobirovna
Andijon davlat chet tillari institute
o‘qituvchi
tel: 930600872
e-mail: anorboyevamahbuba8@gmail.com

Annotatsiya

Mazkur maqolada ingliz va o‘zbek tillarida “qadah so‘zi” (toast) nutqiy janrining semantik maydoni qiyosiy jihatdan o‘rganiladi. Tadqiqot davomida qadah so‘zlarining leksik-semantik, pragmatik hamda lingvomadaniy xususiyatlari tahlil qilinadi. To‘y, yubiley, rasmiy marosim va norasmiy uchrashuvlarda qo‘llaniladigan qadah so‘zlari namunalariga asoslanib, ikki til va madaniyatdagi umumiy hamda farqli jihatlar aniqlanadi. Natijalar o‘zbek tilidagi qadah so‘zlari ko‘proq hurmat, ezgu tilak va jamoaviy qadriyatlarni ifodalashini, ingliz tilidagi qadah so‘zlari esa ixchamlik, individuallik va pragmatik maqsadga yo‘naltirilganligi bilan ajralib turishini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: qadah so‘zi, nutqiy janr, semantik maydon, pragmatika, lingvomadaniyat, ingliz tili, o‘zbek tili, kommunikatsiya.

Til insoniyat madaniyatining eng muhim tarkibiy qismlaridan biri bo‘lib, u jamiyatning tarixiy tajribasi, urf-odatlari va qadriyatlarini o‘zida aks ettiradi. Nutqiy janrlar esa kommunikativ faoliyatning muayyan shakllari sifatida turli madaniyatlarda o‘ziga xos ko‘rinishda namoyon bo‘ladi. Shunday janrlardan biri qadah so‘zi yoki toast hisoblanadi.

Qadah so‘zi insonlarning bir-biriga nisbatan hurmatini, ezgu tilaklarini, tabrik va minnatdorligini ifodalovchi kommunikativ vositadir. U asosan to‘y, yubiley, rasmiy qabullar, do‘stona uchrashuvlar va boshqa tantanali marosimlarda qo‘llaniladi.

Nutqiy janr nazariyasi asoschisi M. Baxtinning ta’kidlashicha, har bir nutqiy janr muayyan kommunikativ vaziyat va ijtimoiy vazifaga ega bo‘ladi. Qadah so‘zi ham ma’lum nutqiy qoliplar, leksik birliklar va pragmatik maqsadlar asosida shakllanadi.

Tadqiqotning dolzarbligi ingliz va o‘zbek tillarida qadah so‘zi janrining semantik maydonini qiyosiy o‘rganish hamda uning lingvomadaniy xususiyatlarini aniqlash zaruratidan kelib chiqadi.

Tadqiqot maqsadi - Ingliz va o‘zbek tillarida qadah so‘zi nutqiy janrining semantik maydonini aniqlash, ularning o‘xshash va farqli jihatlarini qiyosiy tahlil qilish ekanligidan kelib chiqib, ushbu mavzuni o'rganish maqsadida o‘z oldimizga quyidagi vazifalarni belgiladik:

1. qadah so‘zi janrining nazariy asoslarini o‘rganish;
2. semantik maydon tushunchasini tavsiflash;
3. ingliz va o‘zbek tillaridagi qadah so‘zlari namunalarini tahlil qilish;
4. ingvomadaniy xususiyatlarni aniqlash;
5. pragmatik funksiyalarni qiyosiy baholash.

“Qadah so‘zi” nutqiy janrining nazariy asoslari quyidagi ilmiy yondashuvlar va nazariyalarga tayanadi: nutqiy janr nazariyasi, pragmatika nazariyasi, nutq aktlari nazariyasi, semantik maydon nazariyasi, lingvomadaniyatshunoslik nazariyasi, diskurs nazariyasi

“Qadah so‘zi” avvalo nutqiy janr sifatida qaraladi. Nutqiy janr tushunchasi Mikhail Bakhtin tomonidan ishlab chiqilgan bo‘lib, u nutqiy janrlarni muayyan kommunikativ vaziyatlarda shakllanadigan va nisbatan barqaror tuzilishga ega bo‘lgan nutq shakllari sifatida ta’riflaydi. Baxtinga ko‘ra, har bir janr:

ma’lum kommunikativ maqsadga ega bo‘ladi;
o‘ziga xos kompozitsion tuzilishga ega;
muayyan uslubiy va leksik vositalar bilan ifodalanadi.

Qadah so‘zi ham to‘y, yubiley, tantanali marosimlar kabi kommunikativ vaziyatlarda qo‘llaniladigan alohida nutqiy janr hisoblanadi.

Pragmatika til birliklarining nutq jarayonidagi qo‘llanishini o‘rganadi. Qadah so‘zining asosiy vazifasi axborot berish emas, balki: tabriklash; tilak bildirish; hurmat ko‘rsatish; minnatdorlik ifodalash; ijtimoiy munosabatlarni mustahkamlashdan iborat. Shuning uchun qadah so‘zi pragmatik jihatdan ta’sir etuvchi (persuaziv) va ekspressiv nutq akti sifatida baholanadi.

John Langshaw Austin va John Searle tomonidan ishlab chiqilgan nutq aktlari nazariyasiga ko‘ra, har qanday nutq ma’lum bir harakatni amalga oshiradi.

Qadah so‘zlarida quyidagi nutq aktlari kuzatiladi:
tabriklash (congratulation);
tilak bildirish (wish);
minnatdorlik (gratitude);
maqtov (praise);
murojaat (address).
Masalan:
“Baxtingiz butun bo‘lsin” — tilak bildirish nutq akti.

Semantik maydon nazariyasiga ko‘ra, bir mavzuga oid so‘z va iboralar yagona ma’noviy tizimni tashkil qiladi. Qadah so‘zi janrining semantik maydoni quyidagi tushunchalarni o‘z ichiga oladi:
baxt;
sog‘lik;
muvaffaqiyat;
baraka;
do‘stlik;
hurmat;
minnatdorlik.
Ular qadah so‘zlarining mazmuniy yadrosini tashkil etadi.

Lingvomadaniy yondashuv til va madaniyatning o‘zaro bog‘liqligini o‘rganadi. Qadah so‘zi milliy madaniyatning muhim elementi hisoblanadi.

O‘zbek tilida:
ota-ona roziligi;
farzand kamoli;
baraka;
ahillik
kabi milliy qadriyatlar aks etadi.
Ingliz tilida esa:
success;
achievement;
opportunity;
happiness
kabi individual qadriyatlar ko‘proq ifodalanadi.

Qadah so‘zi alohida gap emas, balki ma’lum ijtimoiy vaziyatda yuzaga keladigan diskursning bir qismi hisoblanadi. Uning mazmuni nutq ishtirokchilari, marosim turi, madaniy muhit va kommunikativ maqsad bilan belgilanadi.

Shunday qilib, qadah so‘zi nutqiy janrining nazariy asoslari:
Nutqiy janr nazariyasi (M. Baxtin);
Pragmatika nazariyasi;
Nutq aktlari nazariyasi (Austin, Searle);
Semantik maydon nazariyasi;
Lingvomadaniyatshunoslik;
Diskurs tahlili
kabi ilmiy yo‘nalishlarga tayanadi. Ushbu nazariyalar qadah so‘zining tuzilishi, mazmuni, kommunikativ vazifalari va milliy-madaniy xususiyatlarini ilmiy jihatdan izohlash imkonini beradi.

"Qadah" (yoki qadah so‘zi) nutqiy janr sifatida o‘ziga xos semantik maydonni tashkil etadi. Bu tushuncha tilshunoslik va pragmalingvistikada ma’lum bir vaziyat (ziyofat, tantana) bilan bog‘liq bo‘lgan ma’nolar majmuyini ifodalaydi.

Qadah so‘zining semantik maydonini quyidagi asosiy komponentlar orqali tavsiflash mumkin:

1. Yadro (Markaziy tushuncha)

Semantik maydonning markazida "tilak" va "duo" tushunchalari turadi. Bu janrning asosiy maqsadi kimgadir nisbatan xayrixohlik bildirishdir.

Asosiy leksemalar: sog‘lik, baxt, omad, uzoq umr, baraka.

2. Atrof (Periferiya) tushunchalari

Markaziy yadro atrofida qadah so‘zi aytilayotgan obyektga qarab bir necha tarmoqlar shakllanadi:

Subyekt (So‘zlovchi): Hurmat, ehtirom, minnatdorchilik.

Obyekt (Tabriklanuvchi): Yubilyar, kelin-kuyov, do‘st, ota-ona. Bu yerda semantika xushomad va e’tirof elementlari bilan boyiydi.

Vaziyat (Kontekst): To‘y, tug‘ilgan kun, bayram, g‘alaba.

3. Funksional-semantik xususiyatlari

Qadah so‘zi janri doirasida so‘zlar quyidagi semantik yuklamalarni tashiydi:

Performattivlik: So‘zlovchi shunchaki ma’lumot bermaydi, balki nutqiy akt orqali ezgu niyatni "amalga oshiradi" (Masalan: "Sizning sharafingizga ichamiz!").

Ritualistiklik: Qadah so‘zining ma’no maydoni ma’lum bir qoliplar (stereotiplar) bilan bog‘langan. Masalan, "oxirigacha ichish" – samimiylik ramzi sifatida talqin qilinadi.

4. Leksik-frazeologik tarkibi

Maydon tarkibiga kiruvchi turg‘un birikmalar va metaforalar:

"Umringiz daryodek bo‘lsin" (davomiylik semantikasi).

"Yuz bilan yuzlashish" (uzoq umr ko‘rish ma’nosi).

"Oshingiz oshalib, yoshingiz yoshalsin".

Xulosa qilib aytganda, qadah so‘zining semantik maydoni — bu nafaqat til birliklari, balki ijtimoiy munosabatlar, milliy mentalitet va etika normalarini o‘z ichiga olgan murakkab tizimdir. Uning asosiy vazifasi – ijtimoiy birdamlikni (solidarity) mustahkamlash hisoblanadi.

Ko’rinadiki, semantik maydon umumiy ma’no asosida birlashgan til birliklari majmuasidir. Qadah so‘zi janrida quyidagi semantik komponentlar aniqlanadi:

1. Ezgu tilak semasi

O‘zbek tilida:

Baxtli bo‘ling.

Umringiz uzoq bo‘lsin.

Farzandlaringiz kamolini ko‘ring.

Ingliz tilida:

Cheers to your happiness!

Wishing you a wonderful future.

May your dreams come true.

2. Hurmat semasi

O‘zbek tilida:

Ustozlarimiz sog‘ bo‘lsin.

Ota-onalarimizning umriga umr qo‘shilsin.

Ingliz tilida:

Here's to our respected guests.

Let us raise our glasses to our mentors.

3. Birlik va hamjihatlik semasi

O‘zbek tilida:

Do‘stligimiz abadiy bo‘lsin.

Ahilligimiz bardavom bo‘lsin.

Ingliz tilida:

To friendship!
Here's to unity and cooperation.
4. Minnatdorlik semasi
O‘zbek tilida:
Sizlarga chuqur minnatdorlik bildiraman.
Ingliz tilida:
Thank you for being with us today.
We appreciate your support.
Semantik maydonning tuzilishi
Qadah so‘zlari semantik maydoni yadro va periferiyadan iborat.
Yadro komponentlari:
tabrik;
tilak;
hurmat;
minnatdorlik.
Periferiya komponentlari:
hazil;
kinoya;
nostalgiya;
motivatsiya.

Tahlillar shuni ko‘rsatdiki, o‘zbek tilidagi qadah so‘zlari kollektiv madaniyatga xos xususiyatlarni aks ettiradi. Ularda oila, qarindoshlik, ustoz-shogird munosabatlari va milliy qadriyatlar muhim o‘rin egallaydi.

Masalan:

"To‘ylaringiz ko‘p bo‘lsin, xonadoningizdan baraka arimasin."

Mazkur nutqiy birlikda nafaqat tilak, balki milliy mentalitet va ijtimoiy qadriyatlar ham mujassamlashgan.

Ingliz tilida esa qisqa va mazmunli toastlar keng tarqalgan:

"Here's to success!"
"Cheers to friendship!"

Bunday ifodalar individuallik va pragmatik kommunikatsiya tamoyillarini namoyon qiladi.

Pragmatik xususiyatlar
O‘zbek qadah so‘zlari:
tinglovchiga ta’sir qilish;
hurmat ko‘rsatish;
duogo‘ylik qilish;
jamoani birlashtirish.
Ingliz qadah so‘zlari:
tabriklash;
motivatsiya berish;
ijtimoiy yaqinlikni mustahkamlash;
norasmiy muhit yaratish.
Lingvomadaniy xususiyatlar
O‘zbek qadah so‘zlarida:
baraka;
farovonlik;
ota-ona roziligi;
avlod davomiyligi
kabi tushunchalar markaziy o‘rin tutadi.
Ingliz qadah so‘zlarida:
success;
happiness;

achievement;
opportunity
kabi konseptlar ustunlik qiladi.

Tadqiqot natijalari ingliz va o‘zbek tillarida qadah so‘zi nutqiy janrining umumiy kommunikativ vazifalari mavjudligini ko‘rsatdi. Har ikkala tilda ham qadah so‘zlari tabriklash, tilak bildirish va ijtimoiy munosabatlarni mustahkamlash vazifasini bajaradi.

Biroq semantik maydon tarkibida sezilarli farqlar mavjud. O‘zbek tilidagi qadah so‘zlari kollektivlik, hurmat va milliy qadriyatlarni aks ettirsa, ingliz tilidagi qadah so‘zlari individuallik, ixchamlik va pragmatik yo‘nalganlik bilan xarakterlanadi.

Kelgusida mazkur janrni korpus lingvistikasi hamda kognitiv lingvistika nuqtai nazaridan o‘rganish istiqbolli yo‘nalishlardan biri hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Bakhtin M. M. Speech Genres and Other Late Essays. – Austin: University of Texas Press, 1986.
2. Leech G. Principles of Pragmatics. – London: Longman, 1983.
3. Yule G. Pragmatics. – Oxford: Oxford University Press, 1996.
4. Wierzbicka A. Cross-Cultural Pragmatics: The Semantics of Human Interaction. – Berlin: Mouton de Gruyter, 2003.
5. Saussure F. Course in General Linguistics. – New York: McGraw-Hill, 1966.
6. Crystal D. The Cambridge Encyclopedia of Language. – Cambridge: Cambridge University Press, 2010.
7. Mahmudov N. Til va nutq masalalari. – Toshkent: O‘zbekiston, 2013.
8. Nurmonov A. Lingvistik tadqiqot metodologiyasi. – Toshkent: Fan, 2008.
9. Safarov Sh. Pragmalingvistika. – Toshkent: O‘zbekiston Milliy Ensiklopediyasi, 2008.
10. Rasulov R. Umumiy tilshunoslik. – Toshkent: Sharq, 2010.
11. Abdullayev A. Nutq madaniyati va uslubiyat asoslari. – Toshkent: O‘qituvchi, 2015.
12. Hymes D. Foundations in Sociolinguistics. – Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1974.